

MARGARETHA T. HEEMSKERK

Mu'tezile Kelâmında Acı

*Abdülcebâr'ın Acı ve
İlâhî Adalet Hakkındaki Öğretisi*

Çeviri:
Enes Durmuş & Gülay Parlak Durmuş

alBaraka
Yayınları

MARGARETHA T. HEEMSKERK

1995 yılında Hollanda'daki Nijmegen Üniversitesi'nden Arapça ve İslam Bilimleri alanında doktora (Ph.D.) derecesini aldı. 2000 yılında, Brill yayınevi tarafından yayımlanan *Suffering in Mu'tazilite Theology: Abd Al-Jabbar's Teaching on Pain and Divine Justice*, doktora tezinin revize edilmiş hâli olup, İslâm düşüncesinin başlıca akımlarından biri olan Mu'tezile teolojisinde acı ve ıstırap sorununu merkezine almaktadır. Heemskerk, klasik İslam teolojisi ve özellikle Mu'tazilite düşüncesi üzerine çalışmalarıyla tanınır.

ENES DURMUŞ

1993 yılında Tirebolu'da doğdu. 2011 yılında İzmir Anadolu İHL'den, 2016 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisansını 2019 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda tamamladı. Aynı üniversitede doktora eğitimini sürdürmektedir. 2016-2025 yılları arasında Sakarya Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak görev yaptı ve hâlihazırda Marmara Üniversitesi'nde çalışmaktadır.

GÜLAY PARLAK DURMUŞ

Sivas'ta doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı üniversitede Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. Hâlâ Marmara Üniversitesi'nde aynı alanda doktora eğitimine devam etmekte ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ.....	11
1. Acı ve Elem Problemi.....	11
2. Üç Mu'tezile Metni	13
3. Acı Konusunun Üç Metindeki Yeri	21

BİRİNCİ BÖLÜM

BEHŞEMİYYE.....	25
1. Mu'tezile'nin Aktarım Zinciri.....	26
2. Behşemiyye / İhşidiyye Çekişmesi	35
3. Ebû Hâşim'in Vefatından Sonra Behşemiyye'nin Liderliği.....	44
3.1. İbn Hallâd (?-?).....	46
3.2. Ebû İshâk b. Ayyâş (?-?)	47
3.3. Ebû Abdullah el-Basrî (289/902 ya da 293/905 ya da 308/920-369/979).....	48
4. Abdülcebbâr	52
4.1. Abdülcebbâr'ın Gençliği	53
4.2. Bağdat ve Râmhürmüz'de Abdülcebbâr	55
4.3. Rey'in Başkadısı Abdülcebbâr.....	59
4.4. Kadılığın Sonu.....	67
4.5. Abdülcebbâr'ın Vefatı	73
5. Ebû Reşîd en-Nisâbüri.....	74

6. Ebü'l Hüseyin el-Basrî ve Ekolü.....	79
7. Mânkdim Şeşdiv	82
8. İbn Metteveyh	85
9. Beşinci/On Birinci Asırdan Sekizinci/On Dördüncü Asra Kadar Mu'tezile.....	91
10. Sonuç	94

İKİNCİ BÖLÜM

ACININ ONTOLOJİSİ VE ALGILANMASI.....	97
1. Acının Varlığı	97
2. Acının Algılanması.....	109
3. Acı ve Lezzet.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ACININ ORTAYA ÇIKIŞI	119
1. Sıhhat ve Vehâ	121
2. Acının Tevlid Yoluyla Meydana Gelmesi.....	126
3. İki İğne Batması Problemi.....	130
4. Acının Sürekliliği.....	135
5. Acının Sona Ermesi.....	139
6. Allah Tarafından Varlığa Getirilen Acı	140
7. Akrep Sokması Problemi	142
8. Acı Cansız Nesnelere Var Olabilir Mi?.....	143

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ACI VERMEYE DAİR HÜKÜMLER.....	147
1. İlâhî ve İnsanî Fiiller Arasındaki Analoji.....	147
2. İyi ve Kötüye İlişkin Olarak Kullanılan Terimler.....	149
3. Fiillerin İyi ya da Kötü Olmasının Temelleri	153
4. Belirli Bir Fiilin İyi mi Yoksa Kötü mü Olduğunun Nasıl Bilindiği ..	157
5. Belirli Bir Acı Verme Eyleminin İyi ya da Kötü Olduğunun Nasıl Bilindiği...	161
6. Acı Vermenin İyi Oluşu.....	166
6.1. Fayda İçeren Acı Verme.....	166
6.2. Başka Bir Zararı Defetmek İçin Acı Verme	169
6.3. Hak Edilen Acıyı Verme	171

6.4. İyi Olduğu Zannıyla Acı Verme	175
7. Bazı Hususi Acı Verme Vakaları Hakkında Hükümler.....	179
7.1. Birini Kurtarmak ve Ona Zarar Vermek.....	179
7.2. Kendini Savunmak İçin Birine Acı Vermek.....	181
7.3. Çocuklar ve Hayvanlar Tarafından Verilen Acı.....	182

BEŞİNCİ BÖLÜM

ACININ TAZMİNİ	185
1. Teklif ve Lutf.....	185
1.1. Teklif Tanımları	186
1.2. Allah'ın Teklifinin Amacı	189
1.3. Mükellef	190
1.4. Lutf.....	192
2. Allah'ın Niçin Acı Verdiği	196
2.1. Hastalıklar.....	197
2.2. Hadd Cezası	199
2.3. Çocukların Hastalıkları	201
3. Çeşitli Acı Türlerinin İvazı	203
3.1. Allah Tarafından Verilen Acının İvazı	203
3.2. İnsanlar Tarafından Verilen Acının İvazı.....	208
3.3. Çocuklar, Deliler ve Hayvanlar Tarafından Verilen Acının İvazı....	212
3.4. Allah'ın Emri ya da İzniyle Verilen Acının İvazı	215
3.5. Kendi Kendine Verilen Acının İvazı	218
3.6. Başkasını Zarara Maruz Bırakma Yoluyla Verilen Acının İvazı	221
3.7. Üzüntünün İvazı.....	222
4. İvazın Uygulanması.....	227
5. İvazın Ödenmesi	231
5.1. Cennet Ehlinin İvazı	234
5.2. Cehennem Ehlinin İvazı.....	238
5.3. Hayvanların İvazı	239
5.4. Çocukların İvazı	242
6. Sonuç.....	243
KAYNAKÇA	245
DİZİN.....	265

ÖNSÖZ

Bu kitap, 1995 yılında Nijmegen Üniversitesi'nde Prof. Jan Peters ve Prof. Kees Versteegh'in danışmanlığında Felsefe Doktora derecesi için sunduğum *Pain and Compensation in Mu'tazilite Doctrine: 'Abd al-Ġabbār's Teaching and Its Adoption by Mānkdim and Ibn Mattawayh* başlıklı tezimin gözden geçirilmiş halidir. Yardımcı tavsiyeleri ve teşvikleri için danışmanlarıma minnettarlığımı ifade etmek isterim. Ayrıca 1993'teki ani ölümüne kadar tezimin taslaklarını okuyan merhum Prof. Marie Bernand'a da minnettarım. Onun değerli görüş ve tavsiyelerinden mahrum kaldığım için derin üzüntü duyuyorum. Yine Prof. Richard Martin de tezin taslaklarını okudu. Faydalı yorum ve önerileri için kendisine teşekkür etmek isterim. Ayrıca Prof. Hans Daiber, Prof. Josef Van Ess, Prof. Richard M. Frank, Prof. Daniel Gimaret ve Prof. Wilferd Madelung'a orijinal tez hakkındaki yorumları için teşekkür ederim. Onların görüş ve gözlemlerinden minnettarlıkla yararlandım.

GİRİŞ

1. Acı ve Elem Problemi

Acı fenomeni üzerine düşünen bir kişi için birçok soru gündeme gelebilir. Eğer acı hissettiği anda dikkatini bedeninde ne olduğuna yönlertirse sahip olduğu bu türden bir deneyimin nasıl gerçekleştiğini merak edebilir. Ona vurulduğunda neden acı duyar ve bir yaralanma neden diğerinden daha fazla acı verir? Yine baş ağrısı gibi bazı acı türleri görünür bir yaralanma olmaksızın nasıl ortaya çıkar? Acı nasıl durur?

Yukarıdaki sorular acı çekmekle ilişkilidir, peki acı çektirmek nasıl açıklanabilir? Acı genelde kaçınılması gereken hoşlanılmayan bir his olarak kabul edildiğinden başka birine acı vermenin ahlâkî açıdan kötü olduğu açıktır. Peki bu, verilen bütün acılara tatbik edilebilir mi? Acı vermenin iyi olduğu durumlar da var mıdır? Mesela, başka birine ona bir fayda sağlamak ya da ondan bir zararı defetmek için acı vermek iyi midir? Bu kişi rızasını önceden göstermeli midir?

Dindar bir kişi, dünyamızda acının herhangi bir şekilde neden var olduğunu merak edebilir. Eğer, bu dünyanın iyi ve her şeye kâdir olan Allah tarafından yaratıldığını kabul ediyorsa Allah'ın içinde hiç kimsenin acı çekmediği bir dünya yaratabileceğini düşünebilir. Fakat bizim dünyamız böyle değildir. İnsanlar hastalıklar ve felaketler sonucunda acı çekmektedir. Bu acılar

Allah tarafından mı verilmektedir? Eğer öyleyse hangi sebeple O, yarattığı varlıkları bunlara maruz bırakmaktadır? Bu acılar günahların cezası olarak mı amaçlanmaktadır? O halde niçin çocuklar ve hayvanlar da acıya maruz bırakılıyor? Onlar günah işledikleri için cezalandırılmayı hak etmiş olabilirler mi?

Din daima bu dünyadaki acı ve ıstırap problemine cevap bulmaya çalışmıştır.¹ İslam kelâmında elem problemi genellikle daha büyük bir problem olan Allah’ın her şeye kadir oluşu ve insanın özgür iradesi sorununun bir parçası olarak tartışılmıştır. Allah’ın mutlak kudrete sahip olduğu görüşünü savunanlar, Allah’ın bu dünyadaki tek gerçek fâil olduğunu kabul ederler. Bu, sadece Allah’ın kendi fiillerinin değil, aynı zamanda tüm insan fiillerinin de Allah tarafından “yaratıldığı anlamına gelir” gelir. Ancak bu teori bir sorunu gündeme getirir: insanlar tarafından yapılan kötülüğü nasıl yorumlayabiliriz? Eğer Allah insan fiillerini yaratıyorsa bu, O’nun insanların yaptığı kötülüğü de yarattığı anlamına mı gelir? Bu, Allah’ın kötü fiilleri yarattığı anlamına mı gelmektedir?

Mu‘tezile düşünürleri, Allah’ın insan fiillerini yarattığı fikrine şiddetle karşı çıktılar. Onlar, Allah’ın hiçbir şekilde kötülük yapmadığı vurguladılar. Onların görüşüne göre dünyadaki bütün kötülüklerin kaynağı insanlardır. Onlar, bu görüşü desteklemek adına insanın seçme özgürlüğü fikrini savundular. İnsanlar tarafından yapılan kötülüğün Allah’ın iradesi olmayıp kendi iradeleleriyle seçildiğini, çünkü Allah’ın onlara seçme özgürlüğü verdiğini yani kötü bir eylemi yapmakla yapmamak arasında seçim yapabileceklerini ileri sürdüler.

Mu‘tezile, Allah’ın yalnızca iyi eylemleri yaptığı şeklindeki ilkeye, Adalet prensibi (*adl*) olarak atıfta bulunmuştur. Bununla

¹ Bu konudaki çalışmalardan sadece dünya dinlerindeki kötülük ve ıstırap ile ilgili görüşlere kısa bir giriş sunan Hebblethwaite’in (1976) ve bu meseleyle ilgili Hıristiyan düşüncesinin gelişimini tasvir eden Hick’in (1985) çalışmasını zikredebilirim. İslam ve Batı teodisesini karşılaştıran iyi bir çalışma ise Ormsby’a aittir (1984).